MAQOLALAR

СТАТЬИ ARTICLES

ILK O‘RTA ASRLARDA MARKAZIY SUG‘D ZARGARLIK BUYUMLARI - TAQINCHOQLAR VA BEZAKLAR
(Kofirqal’a materiallari asosida)

© 2025. Berdimurodov Amriddin, Sandiboyev Alisher, Alimov Navro‘z
Y. G‘ulomov nomidagi Samarqand arxeologiya instituti

Kalit so‘zlar: Sug‘d, Kofirqal’a, zargarlik san’ati, metall buyumlar, qadamalar, pektoral, medalon, sirg‘a, uzuk, to‘g‘nog‘ich, bilaguzuk, toj bezaklari, ko‘zgu, qimmatbaho toshlar, kirtimukha, savdo-madaniy aloqalar, etnografiya, hunarmandchilik.

Maqolada ilk o‘rta asrlarda Markaziy Sug‘d hududida taraqqiy etgan zargarlik san’ati, ayniqsa, Samarqand yaqinida joylashgan Kofirqal’a yodgorligida olib borilgan arxeologik tadqiqotlar natijasida qayd etilgan topilmalar asosida tahlil etilgan. Tadqiqot davomida oltin, kumush va bronzadan ishlangan zargarlik buyumlari — qadamalar (podveskalar), medalonlar, sirg‘alar, uzuklar, bilaguzuklar, to‘g‘nog‘ichlar, toj bezaklari, ko‘zgular va qo‘ng‘iroqlar tahlil qilinib, ulardan nafaqat ziynat buyumi, balki himoyaviy, ramziy va marosimiy maqsadda ham foydalanilgani borasida xulosalar qilingan. Shu bilan birga, maqolada Markaziy Sug‘d hunarmandlarining metallga ishlov berish borasidagi yuksak mahorat darajasi, ularning savdo, madaniy aloqalar va diniy qarashlari bilan bog‘liq san’at namunalari orqali ifodalangan. Kofirqal’a yodgorligida aniqlangan zeb-ziynat buyumlari VII - VIII asrlar Markaziy Sug‘d zargarlik san’atini, shuningdek uning qo‘shni hududlar bilan savdo-iqtisodiy va ma’daniy aloqalarini o‘rganishda muhim ahamiyatga ega. Oltin-kumush taqinchoqlar hunarmandchilikning iqtisodda muhim o‘rin tutganligini ko‘rish bilan birga, Sug‘d hududi o‘rta asrlarda qo‘shni Baqtriya, Vizantiya, Eron, va Hindiston bilan faol madaniy, savdo-iqtisodiy aloqada bo‘lganligi borasida muhim ma’lumotlar beradi.

ЮВЕЛИРНЫЕ ИЗДЕЛИЯ И УКРАШЕНИЯ ЦЕНТРАЛЬНОГО СОГДА РАННЕГО СРЕДНЕВЕКОВЬЯ
(по материалам Кафиркалы)

© 2025. Бердимуродов Амриддин, Сандибоев Алишер, Алимов Навруз
Самаркандский институт археологии имени Я. Гулямова

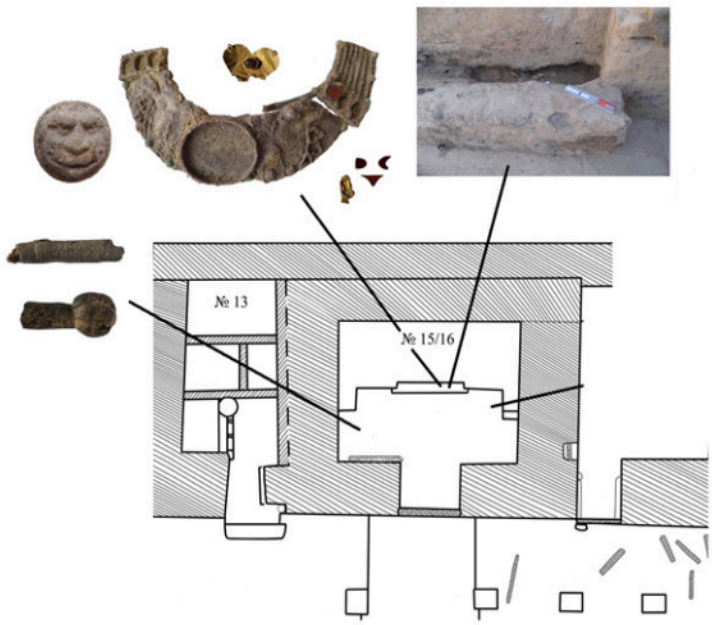
Ключевые слова: Согд, Кафикала, ювелирное искусство, металлические изделия, бляшки, пектораль, медальон, серьга, перстень, фибула, браслет, украшения для короны, зеркало, драгоценные камни, киртимукха, торгово-культурные связи, этнография, ремесло.

В статье на основе артефактов, зафиксированных в результате археологических исследований, проведенных на памятнике Кафиркала, расположенном близ Самарканда, проанализировано ювелирное искусство, получившее развитие на территории Центрального Согда в раннем средневековье. В ходе исследования были изучены ювелирные изделия из золота, серебра и бронзы — подвески (кадама), медальоны, серьги, кольца, браслеты, застежки (пряжки), украшения для венцов (короны), зеркала и бубенчики. На основании их анализа сделаны выводы о том, что они использовались не только как предметы украшения, но также имели защитную (апотропеическую), символическую и ритуальную функции. Наряду с этим, в статье, через образцы искусства, связанные с торговыми, культурными связями и религиозными воззрениями, отражен высокий уровень мастерства ремесленников Центрального Согда в обработке металла.

Kirish. Ilk o‘rta asrlarda Sug‘dda savdo-sotiq, musiqa madaniyati, hunarmandchilik yuksak darajada rivojlandi. Ayniqsa, Sug‘d hunarmandchilikning kulolchilik, temirchilik, zargarlik, to‘qimachilik kabi yo‘nalishlari yetakchi sohalardan biri bo‘lib, ular nafaqat mahalliy bozorlarga, balki Ipak yo‘li orqali xorijga ham eksport qilingan. So‘ngi yillarda Sug‘d shaharlarida jumladan, Samarqand yaqinida joylashgan Kofirqal’a yodgorligida olib borilgan arxeologik tadqiqotlar natijasida hunarmandchilikning zargarlik san’ati yo‘nalishi borasida muhim ma’lumotlar qo‘lga kiritilgan.

Samarqand hukmdorlarning shahar tashqarisidagi qarorgohi bo‘lgan Kofirqal’a (Rivdad) yodgorligi ko‘hna Afrosiyobdan 18 km janubda, Darg‘om kanalining chap sohilida joylashgan (Бердимуродов, Индиаминова 2017: 93; Богомолов, Бердимуродов и др. 2024: 63). Yodgorlik ilk o‘rta asrlar davri shaharlariga hos bo‘lgan ark, shahriston va rabod qismlaridan iborat (Бердимуродов и др. 2007: 73-75; Сандибоев 2021: 22). Yodgorlikning ark qismidagi 15-xonadan oltin va kumushdan yasalgan qimmatbaho zargarlik buyumlari topib o‘rganildi. Ushbu xona ark shimolida joylashgan bo‘lib, tarhi to‘g‘ri to‘rtburchak shaklda, g‘arbdan sharqqa qarab cho‘zilgan, o‘lchami 6,35x4,75 m. Xonaga kirish eshigining o‘rni janub tomonda qayd etilib, eni 2,1 m. Xonaning shimoliy devori bo‘ylab uch pog‘onali «T» harfisimon shaklidagi taxt supa joylashgan. Xona ichidan Sug‘d san’atining noyob namunalaridan biri bo‘lgan yog‘och panno bilan birga oltin va kumushdan yasalgan taqinchoqlar qayd etilgan (Бердимуродов и др. 2018: 5-7) (1-rasm).

Muhokama. Kofirla’aning oltindan yasalgan qadama(podveska)larini yasalishiga qarab ikki tipga ajratish mumkin. Bunda birinchi tipga oid bo‘lgan uch yaproqli qadama(podveska)ning ikki yuqori yaprog‘iga oltin simdan yasalgan halqalar payvandlangan (halqalar diametri 3 mm, qalinligi 1 mm). Mazkur qadama(podveska)ning o‘lchami 3,2x3,3 sm, qalinligi esa 1 mm.ga teng. Qadama(podveska) markazida diametri 2 mm bo‘lgan oval shaklidagi “chuqurcha” ichida

1-rasm. 15-16- xonada topilgan taqinchoqlar (Kofirqal’a)
Рис. 1. Украшения, найденные в комнатах 15–16 (Кафиркала)
Fig. 1. Ornaments found in rooms 15–16 (Kafir-kala)

2.1-rasm. Oltindan yasalgan yuraksimon shaklli qadama
Рис. 2.1. Золотая подвеска в форме сердца
Fig. 2.1. Gold applique in the shape of a heart

2.2-rasm. Oltindan yasalgan bodom bargisimon shaklli qadama
Рис. 2.2. Золотая подвеска в форме миндального листа
Fig. 2.2. Gold applique in the shape of an almond leaf

2.3-rasm. Oltindan yasalgan doira shaklli taqinchoq
Рис. 2.3. Золотое украшение в форме круга
Fig. 2.3. Gold circular ornament

shaffof yoqut rangidagi almadin toshi joylashgan. Oval shaklidagi silliqlangan almadin toshining o‘lchami 0,8x0,5 sm, qalinligi 2 mm (2,1-rasm). Ma’lumki, qadama(podveska)lar zeb ziynat buyumlari bilan birga ulardan tumor sifatida ham foydalanilgan. Ular qimmatbaho metallardan jumladan, kumush va oltindan tayyorlanib, murakkab va nozik naqshlar bilan bezatilgan (Торгоев и др. 2023: 65). Kofirqal’aning oltindan yasalgan qadama(podveska)lariga o‘xshash taqinchoqlar Baqtriyaning Rabot (Vang Jianxin, Berdimurodov 2020: 70) va Sug‘dning Panjikent yodgorligida (Распопова 1999: рис. 31,1) qayd etilgan.

Bodom bargini eslatuvchi ikkinchi tipga oid bo‘lgan qadama(podveska) yupqa qilib oltindan yasalgan, o‘lchami 2,2x1,5 sm. Uning yuqori qismida osib qo‘yish uchun mo‘ljallangan oval shaklda halqa joylashgan (2,2-rasm). Shuningdek, 15/16 xona polidan o‘lchami kichik bo‘lgan oltin falga bo‘laklari (o‘lchamlari 0,3-0.5 dan 1,5-2 sm, qalinligi 1 mm) ham qayd etilib, ular taqinchoqning qismlari bo‘lganligi ehtimoldan xoli emas.

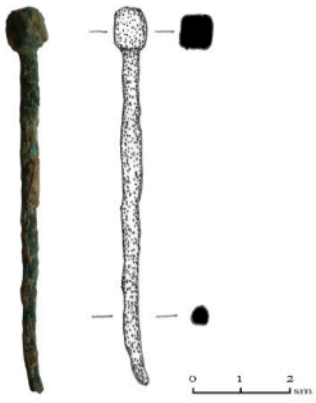
Kofirqal’ada oltindan yasalgan yumaloq shakldagi kichik hajmdagi taqinchoq ham qayd etilib, uning diametri 1,2 sm, qalinligi esa 1 mm. Yumaloq doiraning bir tomoniga oltin sim kavsharlash natijasida halqa xosil qilingan. Halqaning balandligi 0,4 sm. Ushbu halqaga oltindan yasalgan sim tutashgan bo‘lib, uning uzunligi 0,8 sm (2,3-rasm). Bu turdagi topilma Tojikistonning Xalkajar yodgorligida qayd etilib, u oltindan yasalgan daraxt shoxi va unga mustahkamlangan barglardan iborat. Tillatepa yodgorligidan oltindan yasalgan taqinchoqning yuqori markazida odam, uning

ikki tomonida ajdar tasviri, ularning pastki qismi esa oltin doirachalar bilan bezatilgan taqinchoq topilgan. Shuningdek, yodgorlikdan topilgan oltindan yasalgan toj atrofidagi doirachalar bilan bezatilgan bezaklar Kofirqal’a topilmasiga o‘xshashdir (Сарианиди 1989: 59). Rabot yodgorligida qayd etilgan oltindan yasalgan taqinchoq yuqoridagi taqinchoqlardan farq qilib, unda to‘qqiz bargli gul markazidan o‘tuvchi oltin sim yordamida yuraksimon shakldagi ikki dona yaproq biriktirilgan (Vang Jianxin, Berdimurodov 2020: 70). Kofirqal’aning doira shakldagi oltindan yasalgan taqinchog‘i ehtimol toj yoki tillaqosh bezagi bo‘lib, ular antik va ilk o‘rta asrlarda Baqtriya va Sug‘dda keng tarqalgan.

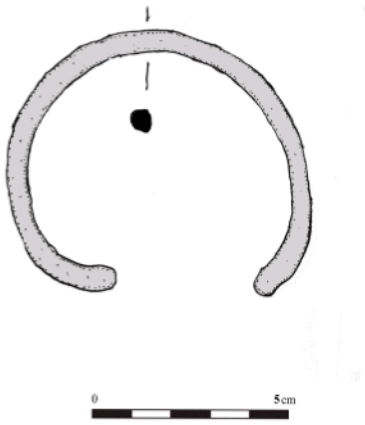
3-rasm. Bronza sirg’a
Рис. 3. Бронзовая серьга
Fig. 3. Bronze earring
4-rasm. Bronza uzuk
Рис. 4. Бронзовое кольцо
Fig. 4. Bronze ring

Sirg‘a quloqqa taqiladigan taqinchoq bo‘lib, etnografik ma’lumotlarga qaraganda Farg‘ona vodiysida uning kokilli turini isirg‘a, kokilsiz turini boldoq deb atashadi (Иброҳимов 1959: 276). Kofirqal’a yodgorligida sirg‘alarning kumush va bronzadan ishlangan turlari qayd etilgan. Sirg‘a ovalsimon shaklda, diametri 2,1 sm, qalinligi 0.2 sm ga teng. Uning pastki qismida kichik halqa mavjud. Bu halqacha sirg‘aning kokil qismini ilish uchun xizmat qilgan. Yuqori qismida kichik shoxchaga o‘xshash qism bo‘rtib chiqqan bo‘lib, bu shoxchaga marjon shodasi kiydirilgan (3-rasm). Bunga o‘xshash sirg‘alar Panjikent yodgorligining VIII asr qatlamlarida (Распопова 1980: рис. 75, 1-4), shuningdek, Yettisuv va Farg‘ona vodiysining Oq-Beshim ((Кызласов 1958: рис. 6), Qorabuloq (Брыкина 1974: рис. 62, 6, 7), Buxoro vohasining Poykand (Торгоев и др. 2023: рис. 88, 8) yodgorliklarida VII - IX asrlar bilan davrlashtirilgan.

5-rasm. Bronza to’g’nog’ich
Рис. 5 Бронзовая фибула
Fig. 5. Bronze fibula

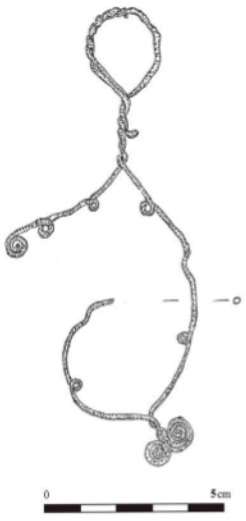
Uzuk barmoqqa taqish uchun mo‘ljallangan metall (tilla, kumush, bronza, mis) dan tayyorlangan bezak ashyosi bo‘lib, Alisher Navoiy asarlarida uzuk va nigin so‘zlari bilan ifodalangan (Иброҳимов 1959: 371). Etnografik ma’lumotlarga qaraganda uzuklarning afg‘oncha uzuk, rumcha uzuk, ayriband uzuk, shaxonak, quyma uzuk, o‘rama uzuk, hoji uzuk, rajabi uzuk kabi turlarga bo‘linadi (Жабборов 2003: 46). Boylik ramzi hisoblangan uzuk bilan bog‘liq bo‘lgan urf odatlar Markaziy Osiyo xalqlari orasida ham keng tarqalgan bo‘lib, unda har bir xotin-qiz ko‘zli yoki ko‘zsiz uzuk taqishi farz bo‘lgan, busiz uning qo‘li nopok sanalgan va uzuksiz qo‘l bilan pishirilgan ovqati makruh, yuvgan kiri nopok hisoblangan (Абдуллаев 1986: 152). Erkakdagi uzuk esa uning jamiyatdagi ijtimoiy mavqeyini va moddiy ahvolini ko‘rsatgan (Турганов 2020: 64). Xitoyning “Szin-shu” solnomasiga ko‘ra[Ushbu solnoma Xitoyning Szin sulolasi (265-420-yillar) ga tegishli.] farg‘onaliklar urf-odati bo‘yicha kelin olishdan avval hamjihatlik ramzi sifatida kelinga uzuk yuborilgan (Литвинский 1973: 28, 29). O‘rta Osiyoda dastlabki bronza uzuklar “bronza davri” Sopolli madaniyati yodgorliklarida qayd etilgan (Каттаева 2023: 110). Ilk o‘rta asrlar Sug‘dda uzuklar oltin, kumush, bronzadan tayyorlanib, ularning muhrli uzuk, ko‘zli uzuk, ko‘zsiz uzuk kabi turlari uchraydi (Распопова 1980: 114). Kofirqal’a yodgorligidan bir dona bronzadan yasalgan uzuk qayd etilgan bo‘lib, bronzadan ishlangan, ovalsimon halqali, diametri 2,2 sm. Uzukning yuqori qismida

6.1-rasm. Bronza bilakuzuklar.
Рис. 6.1. Бронзовые браслеты
Fig. 6.1. Bronze bracelets

6.2-rasm. Bronza simli taqinchoq
6.2. Бронзовое украшение из проволки
Fig. 6.2. Bronze wire ornament

7-rasm. Bronza simli taqinchoq
Рис. 7. Бронзовое украшение из проволки
Fig. 7. Bronze wire ornament

saqlanib qolgan ko‘zxona aylana shaklda, diametri 0,4 sm. Uning ko‘zi (rangli tosh) saqlanib qolmagan (4-rasm). Bu toifadagi uzuklar Sug‘dning Afrosiyob (Ахунбабаев 1999: табл. XLII, 20), Panjikent (Распопова 1980: рис. 77, 3-9; Распопова 1999: 29, 17-22), Aultepa (Кабанов 1981: рис. 38, 1-2), Varaxsha (Торгоев и др. 2023: рис. 86, 87), Farg‘onaning Axsikent (Анарбоев 2013: рис. 148, 2, 3), Xorazm vohasining Jigarband (Вишневская 2001: рис. 41, 8, 9), Kuyuk-qal’a (Турганов 2020: 1,18-расм) yodgorliklarida uchraydi.

To‘g‘nog‘ich - bu sochga qadaladigan moslama bo‘lib, u sochlarni to‘g‘nab (birlashtirib, jamlab) turish uchun ishlatiladi. Odatda, to‘g‘nog‘ich metall, yog‘och va suyakdan tayyorlanadi va ayniqsa, xotin-qizlar soch turmaklarini mustahkamlash uchun ishlatadi. O‘rta Osiyoda bronza to‘g‘nog‘ichlarning bronza davri Togolok 21 va Sopolli madaniyatlari yodgorligida uchraydi (Сарианиди 1990: 236; Каттаева 2022: 72). Kofirqal’aning VII – VIII asr qatlamlaridan aniqlangan soch to‘g‘nog‘ichlar bronzadan yasalgan, ko‘rinishi mix shaklida, uzunligi 8 sm. To‘g‘nog‘ichning bosh tomonga qarab kengayib, uchi tomon ingichkalashib boradi. Uning bosh qismi kub shaklida bo‘lib, tomonlari bir xil, o‘lchami 0,7 sm ga teng (5-rasm). Bunday kub shaklidagi taqinchoqlar Surxondaryoning Rabod yodgorligida ham uchraydi (Vang Jianxin, Berdimurodov 2020: 45).

Qadimgi Sharq xalqlarida olti tomonli kub shakli barqarorlikning ramzi hisoblangan (Баешко 2007: 276). Shu bilan birga kub kvadrat shaklida ham ifodalanib dunyoning to‘rt tomonini ifodalaydi (Бидерманн 1996: 112).

Bilaguzuk – bu qo‘lga taqiladigan ziynat buyumi bo‘lib, ular turli materiallardan – oltin, kumush, shisha, mato va boshqalardan tayyorlanishi mumkin. Bilaguzuk qadimdan hozirgi kungacha xotin-qizlar (ba’zan erkaklar) tomonidan ziynat, maqom, madaniy yoki marosimiy maqsadlarda taqib kelinadi. Etnografik ma’lumotlarga qaraganda uning ilonboshli, qo‘chqorboshli, baqaboshli, tugmali, bodomcha (Жабборов 2003: 46, 47), tuzilishiga ko‘ra ochiq (uchlari ochiq qolib bir-biriga tutashmagan) va berk (yaxlit) kabi turlari mavjud. Kafirqal’a yodgorligining VIII asr qatlamlarida qayd etilgan bilak uzuklar bronzadan ishlangan bo‘lib, ularni quyidagi tiplarga ajratish mumkin.

Birinchi tipdagi bronzadan yasalgan bilakuzuk halqa shaklida bo‘lib, uchlari to‘mtoq, diametri 7,6x5,7 sm, tanasining qalinligi 0,4x0,5 sm (6,1-rasm). Bu turdagi bilaguzuklar O‘rta Osiyoda bronza davrida keng tarqalgan (Рузанов 2013: рис. 128, 1, 2). Shuningdek, bilaguzuklar

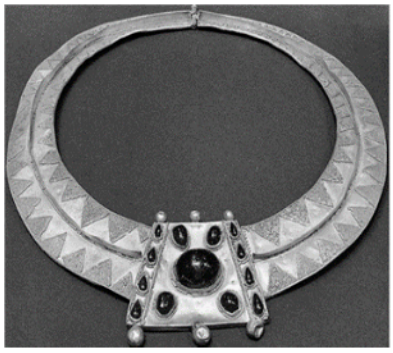
Markaziy Sug‘dning Panjikent (Распопова 1980: рис. 74, 9, 10; Распопова 1999: 4-7, 13), Jartepa ibodatxonasi (Бердимуродов, Самибоев 1999: рис. 89, 1), Qoratepa (Манылов 1984: 20), Yuqori Zarafshon vodiysining Gardoni Hisor (Якубов 1979: рис. 47, 1) yodgorliklarining ilk o‘rta asrlar qatlamlarida uchraydi.

Ikkinchi tipdagi bilakuzuk ham bronzadan yasalgan, faqat uning tanasi burama (spiralsimon) shaklda, to‘liq saqlanmagan, qalinligi 0,5 sm. ga teng (6,2-rasm). Burama shakldagi bilaguzuklar O‘rta Osiyoda bronza davridan boshlab qayd etilgan (Асқаров 1973: 97). Shuningdek, burma shaklli bilakuzuklar Markaziy Sug‘dning Afrosiyob (Ахунбабаев 1999: табл. XLIII, 14), Panjikent (Распопова 1999: рис. 28, 14), Farg‘ona vodiysining Qorabuloq (Брыкина 1974: рис. 62, 9) yodgorliklarining VII – VIII asr qatlamlarida; Buxoro vohasi Poykend (Торгоев и др.2023: рис. 88, 2-6) yodgorligining X – XI asr qatlamlarida uchraydi.

Shu bilan birga ko‘krak qismida taqiladigan bronza simdan yasalgan bezakli taqinchoq ham qayd etilib, uning bir tomonida aylana halqa hosil qilingan, qarama-qarshi tomoniga esa uzum novdasi kokilasini eslatuvchi spiralsimon naqshlar yasalgan (7-rasm). Bu turdagi topilma Panjikent yodgorligining VIII asr qatlamida uchraydi. Tadqiqotchilar ulardan ko‘krak bezagi sifatida foydalanganligini qayd etadi (Распопова 1999: 30; Распопова 1980: рис. 87; Распопова 1999: рис. 32, 1, 2).

8.1-rasm. Kumush piktoral
Рис. 8.1. Серебряный пектораль
Fig. 8.1. Silver pectoral

8.2-rasm. Sosoniylar piktorali (Muhammad Rizo muzeyi, Eron)
Рис. 8.2. Сасанидский пектораль (Музей Мухаммада Ризы, Иран)
Fig. 8.2. Sasanian pectoral (Muhammad Riza Museum, Iran)

Kofirqal’ada kumushdan yasalgan ko‘krakka taqiladigan pektoral [Pektoral — pektus, lotincha “ko‘krak”] taqinchog‘i ham qayd etilib, u alohida payvandlangan plastinalardan tashkil topgan (7-rasm). Pektoralning umumiy uzunligi 15,8 sm, kengligi 2,7-3,6 sm, qalinligi 0,3-0,4 sm. Taqinchoq 5 ta to‘rtburchak shakldagi va 2 ta trapesiya shaklidagi plastinalardan iborat bo‘lib, ular bir-biriga payvandlangan va yarim doira hosil qilgan. Old yuzasi markazida yupqa lenta payvandlangan (to‘g‘ri simli kumush lenta, u tik holda o‘rnatilgan) va katta aylana qolip hosil qilingan, uning diametri 3,6 sm. Ehtimol u qimmatbaho tosh turushi uchun mo‘ljallangan. Markaziy elementning o‘ng tomoniga joylashgan plastinalarda shunday lentadan egilgan, markazdan biroz chetga burilgan shox (gul, yoki o‘simlik shoxiga o‘xshash) hosil qilingan. Uning atrofida uch dona lentadan qilingan qoliplar joylashgan. Ehtimol, bu qoliplar kichik shaklli barglar tasvirini berib, rangli qimmatbaho toshlar uchun joy bo‘lgan. Bu plastinaga uch dona ko‘rishidan shar shaklini eslatuvchi bo‘rtma element tushirilgan. Uning o‘ng tomoniga yana bir plastina qo‘shilgan bo‘lib, unda bir-biriga vertikal tarzda joylashgan uchta ovalsimon

shakldagi qoliplar joylashtirilgan. Qoliplar tashqi tomondan to‘rtburchak hoshiyaga olingan. Qoliplarga rangli toshlar o‘rnatilgan. Toshlardan bir donasi saqlanib qolgan bo‘lib, u yoqut rangli ovalsimon tosh (almadin?) ekanligi ma’lum bo‘ldi. Keyingi plastina ham to‘rtburchak shaklida bo‘lib, gorizontal ravishda cho‘zilgan. Yuzasi yettita uzun chiziq shaklidagi valiklar va kanalchilar bilan bezatilgan. Bezakning chap tomoni yaxshi saqlanmagan, lekin uning bezaklari to‘liq o‘ng tomonga mos kelgan. Plastinaning o‘ng chetida xuddi oldingi plastinadagi kabi uch dona sharsimon element bir-biriga vertikal tarzda o‘rnatilgan. Pektoral markazidan chap tomoni ham o‘ng tomoni bilan bir xil qilib bezatilgan. Pektoralning yuqori va pastki chetlari hamda uning orqa tomoni uzun ingichka kumush lentalar bilan mustahkamlangan. Pektoralning old tomoniga to‘liq oltin suvi yugurtirilgan.

Pektorallar Qadimgi Misrda Yangi podshohlik davridan ma’lum bo‘lib, bu taqinchoqdan misrliklar hayotlari davomida foydalanmasdan faqat vafot etganda egasining qabriga birgalikda qo‘yish maqsadida yasalgan. Ushbu taqinchoqda xudolar tasviri va muqaddas matnlarni joylashtirish uchun bo‘sh joy mavjud bo‘lgan (Савельева 2022: 94). Sarmatlarda esa zodagon erkaklarining peshonasiga oltin bilan bezatilgan bog‘ichlar (peshonabog‘), oltin pektorallar va uzun uchli etiklari bo‘lgan (Яценко 2006: 163). Sosoniylar hukmronligi davrida shohning vakili rasmiy qabullar vaqtida marvarid va qimmatbaho toshlar bilan bezatilgan quyma oltin kamar, quloqlariga sirg‘a taqishi va yelkalariga sumkalarni ilishi bilan birga maxsus oltin yasalgan pektorallarni ham taqishi kerak bo‘lgan (Егише 1971: 122–124; Яценко 2006: 163). Kofirqal’a pektorali Eron sosoniylari davriga oid bo‘lgan pektoralga o‘xshash bo‘lib, bu pektorallar birining markazida odam (ehtimol shoh) tasviri, uning ikki yonidagi aylana ichida sher tasviri tushirilgan. Ikkinchi piktoralning markazida yirik aylana qimmatbaho tosh joylashtirilgan. Markazdagi yirik toshga uyg‘un ravishda, yuqori va pastida ikki donadan ovalsimon tosh o‘rnatilgan. Markazning o‘ng tomonida to‘rtta va chap tomonida to‘rtta tomchi ko‘rinishidagi kichik toshlar vertikal tarzda joylashtirilgan (8,2-rasm). Kofirqal’a pektoraliga e’tibor beradigan bo‘lsak, uning o‘ng tomonida kichik qolip ichida bir dona ovalsimon tosh (almadin?) saqlanib qolgan va yana beshta shunday ovalsimon qolip mavjud. Qoliplar, unda saqlanib qolgan bir dona tosh, yuqoridagi sosoniylarning ikkinchi pektoralidan kelib chiqib xulosa qilinsa, ehtimol, Kofirqal’a piktoralining old tomoni to‘liq rangli (almadin?) toshlar bilan bezatilgan. Umuman pektoral asilzoda va amaldorlar

9.1-rasm. Kumush medalyon
Рис. 9.1. Серебряный медальон
Fig. 9.1. Silver medallion

taqadigan taqinchoq bo‘lib, bizning fikrimizcha, Kofirqal’a pektoralidan zodagon yoki amaldorlar shoh qabuli paytida foydalangan bo‘lishi ehtimoldan holi emas.

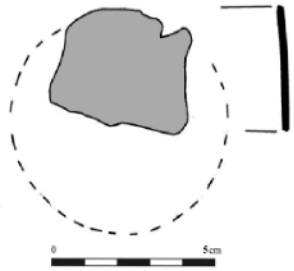
Kofirqal’a medaloni (kirtimukha boshi tasvirli) doira shaklda bo‘lib, diametri 4,7 sm. Uning yuziga bo‘rtma tarzda afsonaviy mavjudotning tasviri tushurilgan (9-rasm). Diskning chetlari to‘g‘ri burchak ostida bukilgan va qirra hosil qilingan. Disk chetining ikki yon tomoniga bir-biriga qarama-qarshi tarzda ikki kichik halqa payvandlangan. O‘lchami 0,4x0,3 sm. Ehtimol, ushbu halqalar medalonni biror asosga mustahkamlashga xizmat qilgan. Old yuzasi to‘liq mifologik mavjudot boshining tasviri tushirilgan. Uning yuzi aylana, katta, keng, peshonasi kichik va yung bilan qoplangan. Burni keng, burun teshiklari katta, burnining usti ikki qovoq orasida aylana shakldagi belgi bor (hindlarning peshonaga suradigan sinduri kabi). Qovoqlari uyilgan va yirik, ko‘zning bir qismini yopib qolgan. Ko‘zlari aylana shaklda va jahldor ko‘rsatish uchun katta-katta tasvirlangan. Yuzning ikki chetida ko‘zlarga parallel ravishda quloqlar tasvirlangan. Og‘zi ikki chakkasiga tomon cho‘zilgan xudiki tabassumga moyildek. Pastki jag‘dan ikki dona o‘tkir qoziq tish chiqqan holatda tasvirlangan. Yuqoridagi labning tepasida ikki yonga gorizontal yo‘nalgan to‘lqinsimon chiziqlar mavjud bo‘lib, ehtimol mo‘ylov tasvirlangan. Tilining uch qismi chiqib, pastki labiga tekkizilgan. Og‘izdan pastda bo‘yinga to‘g‘ri keladigan qismda vertikal yo‘nalgan chiziqlar mavjud, u ko‘rinishidan sherning bo‘ynidagi yunglarni eslatadi. Diskning old yuzasiga to‘liq oltin suvi yugurtirilgan. Bunga o‘xshash medalon taqqan personajlar haykaltaroshlik namunalarida uchraydi. Xususan Qorashar vohasida loydan ishlangan sug‘diy jangchi haykalchalarining ko‘krak qismida aylana shaklli, (ehtimol odam surati tushirilgan) medalon tasvirlangan (Ольденбург 1914: рис. 60; Дьяканов 1954; рис. 28). Bundan tashqari Panjikentning 47-ob’ektidan ikki dona yog‘ochdan ishlangan raqqosa ayollarning ko‘kraklarida aylana shakldagi, relefli taqinchoq tasviri mavjud bo‘lib, unda hayvon (sher?) tasviri mavjud (Беленицкий 1959: 80). Shuningdek, kiyimni bezash uchun oltindan ishlangan medalon Qrimdagi Skiflar Neapoli yodgorligidan ham topilgan va u mil.avv. II va milodiy asr boshlari bilan davrlashtirilgan (Шульц 1953: 74). Panjikentdan ham Kofirqal’a topilmasiga o‘xshash medalon aniqlangan bo‘lib, u aylana shaklda, relefli qilib kirtimukha tasviri tushirilgan. Kumushdan ishlangan medalonning old tomoniga oltin suvi yugurtirilgan. A. M. Beleniskiy, I. B. Bentovich, O. G. Bolshakovlarning qayd etishicha, mazkur medalondan haykallarni bezashda foydalanilgan (Беленицкий и др. 1973: 84). V.I. Raspopova esa uni kumush idishning markaziy bezagi sifatida foydalanilganligini zikr etgan (Распопова 1980: 122).

Umuman, medalondagi tasvirning kelib chiqishi va talqini borasida olimlar o‘rtasida yakdil fikr mavjud emas. Jumladan, Y.A. Monchadskaya fikriga ko‘ra, jin yuzli tasviring eng qadimgi shakli Amudaryo xazinasida uchraydi va ular inson va oila homiysi bo‘lgan Misr xudosining timsoli bo‘lib, antik davrda keng tarqalgan (Мончадская 1960: 127). Ushbu tasvirlar VI-XI asrlarda Sug‘d, Choch Farg‘ona vodiysida ham keng tarqalgan (Богомолов 2019: 158). Sug‘dliklar xudolar va jinlarning ko‘rinishi haqida aniq tasavvurga ega bo‘lishmaganligi bois ham boshqa mintaqalarda allaqachon mavjud bo‘lgan tasvirlarni savdo va madaniy aloqalar natijasida o‘zlashtirganligi borasidagi qarashlar mavjud (Маршак 1971: 58-59). Ba’zi tadqiqotchilar ularni Hindiston san’ati va diniy qarashlari bilan bog‘lab, uni Kirtimukha deb tariflaydi (Мончадская 1960:125). Kirtimukha tasviri shivaizm va vishnuizmda sher boshli iblis ko‘rinishida tasvirlangan. Ularning e’tiqodicha kirtimukha tartibni himoya qiluvchi va qo‘riqchi sifatida xizmat qilgan (Тюляев 1988: 308). Sug‘d san’atiga Hindistonning tasiri buddizm va shivaizm bilan bog‘liq bo‘lib, kirtimukha tasviri shivaizm bilan kirib kelganligi ehtimoldan holi emas (Маршак 1999: 180-181).

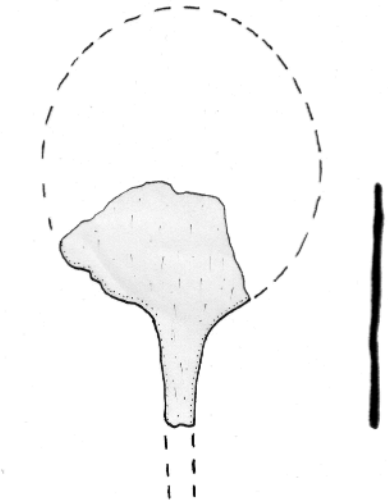
G.A. Pugachenkova va L.I. Rempelning fikriga ko‘ra, yunon obrazlari O‘rta Osiyo hududida keng tarqalganligini qayd etib, silenlarning obrazi mahalliy xudolarning ma’lum bir xususiyatlarini o‘zida mujassamlashtirgan va rivojlanishning qaysidir bosqichlarida Kirtimukha obraziga

9.2-rasm. Kumush kosa (Ermetaj muzeyi, Rossiya)
Рис. 9.2. Серебряная чаша (Эрмитаж, Россия)
Fig. 9.2. Silver bowl (Hermitage Museum, Russia)

10.1-rasm. Bronza ko’zgu
Рис. 10.1. Бронзовое зеркало
Fig. 10.1. Bronze mirror

10.2-rasm. Bronza ko’zgu
Рис. 10.2. Бронзовое зеркало
Fig. 10.2. Bronze mirror

birlashgan (Пугаченкова, Рempель 1965: 159). G.I. Bogomolov ham Panjikent ibodatxonasidan topilgan haykalcha Kirtimukha emas balki yunon xudosi Dionis bilan hamroh bo‘lib yurgan hayvon (pantera, yoki sher) bo‘lishi mumkinligini zikr etgan (Богомолов 2019: 158). Shuningdek, Davlat Ermitaji muzeyida saqlanayotgan kumush kosaning chetiga sug‘d yozuvida “ushbu kosa Xun o‘g‘li Narakka tegishli” degan yozuv mavjud bo‘lib, tadqiqotchilar tomonidan kosa Sug‘d yoki Toharistonda yasalgan degan qarashlar bor (Schulz 2016: 122). Kosa markazida Kirtimukha uning atrofida aydana bo‘ylab joylashgan tasvirlar orasida yunon hudosi Geraklni ko‘rish mumkin. Ya’ni, Kirtimukha yunon xudosi Gerakl bilan birga tasvirlangan. Markazda joylashgan Kirtimukha tasviri Kofirqal’a topilmasiga o‘hshash bo‘lib, aylana shakldagi boshi, badjahl ko‘zlari, burni, quloqlari mavjud (9.2-rasm). Afrosiyob devoriy suratlari g‘arbiy elchilarni kutib olish sahnasida shunday tasvirli «qalqonlar» mavjud (Альбаум 1975: 74-75, рис. 22). Umuman Kirtimukhaning turli xil ko‘rinishdagi tasviri O‘rta Osiyoda keng tarqalgan bo‘lib, ular devoriy suratlarda, ossuariylar, sopol idishlar, qurilish dekorlari va taqinchoqlar yuzida saqlanib qolgan. Bu tasvirlar hind, yunon va mahalliy aholi diniy dunyoqarashlarning uyg‘unlashuvi natijasida paydo bo‘lgan. Kirtimukha tasviri din, va diniy qarashlar bilan bog‘liq bo‘lib, ehtimol kirtimukha tasvirli buyum (taqinchoq, sopol, yoki metall idish va shunga o‘xshash narsalar) o‘z egasini turli balo-qazolardan, yovuz ruhlarda asraydi deb ishonilgan.

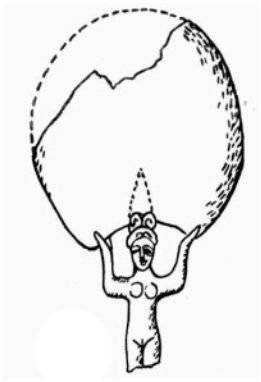
Bronza ko‘zgular ilk o‘rta asrlarda O‘rta Osiyo, xususan Sug‘d hududida keng tarqalgan bo‘lib, ulardan asosan pardoz-andoz buyumi sifatida keng foydalanib kelishgan. Kofirqal’a yodgorligidan ham ikki dona bronza ko‘zgu qayd etilib, ularning yuzi silliq qilib yasalgan, qo‘shimcha bezaklarsiz ishlangan. Bunda birinchi ko‘zgu bo‘lagining diametri 7,6 sm, qalinligi 1,5-2 mm. (10,1-rasm). Ikkinchi ko‘zgu bo‘lagi ham yumaloq shaklda dastali qilib yasalgan, aylanasi 4,5 sm. Tutqichining saqlanib qolgan uzunligi 1,5 sm, qalinligi 0,2 sm.ga teng (10,2-rasm). Naqshsiz bronza ko‘zgular Sopollitepa yodgorligida qayd etilgan (Асқаров: 1973). Shuningdek, bu toifadagi ko‘zgular Markaziy Sug‘dning Panjikent yodgorligi va Jartepa ibodatxonasining VII – VIII asrlar qatlamlarida hamda Xorazm vohasining Kuyukqal’a nekropolida VI – VIII asrlar, Jigarband yodgorligida esa XI asr bilan davrlashtirilgan (Распопова 1999: рис. 36, 37, 38; Беленицкий и др. 1973: рис. 53; Бердимурадов, Самибоев 1999: рис. 87, 5, 6; Турганов 2024: 58).

Kofirqaladan bir dona bronzadan yasalgan ko‘zgu tutqichi qayd etilgan bo‘lib, uning old qismiga relefli tarzda tasvir tushirilgan, orqa tomoni tekis qilib ishlangan (11,1-rasm). Saqlanib

qolgan uzunligi 6,3 sm, qalinligi 0,3-0,5 sm, eni 0,8-2,4 sm. Ko‘zgu dastasining old tomoniga bo‘rtma tarzda ayol kishining tasviri tushirilgan bo‘lib, uning ikki qo‘li qisman bukilgan va boshidan yuqoriga ko‘tarilgan holatda, qo‘l uchi yarim oy shaklda tasvirlanib, unda naqshlar bilan bezatilgan qandaydir buyum (ehtimol gulchanbar)ni ushlab turibdi. Gulchambar personajdan yuqorida joylashgan. Gulchambarning yuqori qismi singan, ehtimol shu yerda ko‘zgu joylashgan bo‘lgan. Personaj ovalsimon yuzli, bodomsimon ko‘zli, uning burni va og‘zilari tasvirlangan. Boshida ikki shohni eslatuvchi to‘lqinsimon burmali bosh kiyim kiygan holda tasvirlangan. Bosh kiyimning markazida vertikal yo‘nalishda ovalsimon qolip joylashgan bo‘lib, ehtimol bu yerda rangdor tosh mavjud bo‘lgan. Ko‘krak va qorin qismlari bo‘rtma tarzda ishlangan. Oyoqning tizzadan pastki qismi saqlanmagan. Oyna qadimda suvning timsoli bo‘lib, Markaziy Osiyoning ibodatxona, mozor qo‘rg‘onlarida topib o‘rganilgan. Hatto qo‘llarida oyna ushlab turgan iloha tasviri tushirilgan terrakota haykallar ham uchraydi (Сулеймонов, 2004: 266-267). Jumladan, oyna ko‘targan ayol tasviri tushurilgan haykalchalar mil. avv. III-II asrlarda Gaurqal’ada yodgorligida, milodiy II-III asrlarda Afrosiyobda, III-IV asrlarda Yerqo‘rg‘onda uchraydi (Schmidt 1908: 55; Хазанов 1964: 93; Сулейманов 2000: рис.151, 2). Janubiy Tojikistonning Saksonoxur

11.1-rasm. Bronza ko’zgu dastasi
Рис. 11.1. Ручка бронзового зеркала
Fig. 11.1. Handle of a bronze mirror

11.2-rasm. Bronza ko’zgu (Masjidi Sulaymon, Eron)
Рис. 11.2. Бронзовое зеркало (Масджид-и Сулайман, Иран)
Fig. 11.2. Bronze mirror (Masjid-i Sulayman, Iran)

12-rasm. Oy shaklli toj taqinchog’i
Рис. 12. Украшение для диадемы в форме луны
Fig. 12. Moon-shaped diadem ornament

yodgorligida ham qo‘lida oyna tutgan ayol haykalchalar topilgan (Мухитдинов 1973: 99). Ayol beldan pastga qarab kengayib boruvchi karnaysimon ko‘ylak kiygan holatda, belidan yuqori ko‘krak qismi yalang‘och, ikki qo‘li bilan oyna dastasini ushlab turgan holatda tasvirlangan. X. M. Muhitdinov oyna quyoshning ramzi ekanligi, O‘rta Osiyo xalqlari ko‘proq quyoshga sig‘inganligi va Saksonoxurdan topilgan haykalchalar Mitra bo‘lishi mumkinligini taxmin qiladi. Mitrani esa erkak qiyofali xudo emas, balki androgin (erkak va ayol xususiyatlarini o‘zida uyg‘unlashtirgan) xudoligini asoslashga harakat qilgan (Мухитдинов 1973: 106, 107).

Kofirqal’aning bronzadan yasalgan ko‘zgu dastasiga o‘xshash topilma Eronning Masjidi Sulaymon yodgorligida qayd etilib, unda ayol tasvirli haykalcha qo‘llarini baland ko‘tarib ko‘zgu ushlab turgani tasvirlangan (11,2-rasm). Masjidi Sulaymon ko‘zgusi kabi Kofirqal’a ko‘zgu dastasidagi ayol oyoqlarining pastki qismida uning tik qilib qo‘yish uchun tagdoni bo‘lganligi ehtimoldan holi emas. R. M. Girshmanning qayd etishicha bu tasvirlar ma’buda Anoxita va Mitraga bag‘ishlangan (Ghirshman 1976; Литвинский 1978: 111). Kofirqal’ada qayd etilgan oyna dastasidagi ayol ma’budasining kiyimlari (burmali yubkasi va bosh kiyimi) hind elementlari ko‘zga tashlanadi. Ehtimol bu tasvir Hindistondagi quyosh xudosi Surya bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Surya ham quyosh xudosi sifatida oynadan foydalangan (Литвинский 1978: 112). Farg‘ona vodiysi Chuntepa yodgorligidan bronzadan ishlangan boshida konussimon qalpoq kiygan tasvir tushurilgan oyna dastasi qayd etilgan bo‘lib, uning qo‘llari yelka darajasida ko‘tarilgan va qo‘lida gulchambar tutib turgan holatda tasvirlangan (Иванов 1991: 81). Gulchanbarning yuqori qismi saqlanmagan. G. I. Bogomolovning qayd etishicha ushbu persanaj buddizm bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin (Богомолов 2019: 348). Ko‘zgu azaldan ayollar bilan bog‘liq bo‘lib, xosildorlik va unumdorlik ilohasi Anaxita hamda quyosh xudosi Mitra bilan uyg‘un holda talqin qilingan. U faqat ayollarning pardoz vositasi bo‘libgina qolmasdan, diniy ma’no va ramzlarga ham ega bo‘lgan. Ayniqsa, ibodat va turli diniy marosimlarda ko‘zgudan foydalanish keng tarqalgan.

Zamonaviy etnografik ma’lumotlarga ko‘ra, o‘zbek va tojik xalqlari orasida nikoh marosimida kelin va kuyovning chimildiqda o‘z aksini ko‘zguda ko‘rishi shart hisoblangan. Xorazmda esa “oyna ko‘rish” deb ataluvchi udum mavjud bo‘lib, unda yangi turmush qurganlar nikoh kechasi birgalikda ko‘zguga qarashgan. Bu odatga ko‘ra, kelin va kuyov kelajak hayotlari ko‘zgudek yorug‘ va pok bo‘lishini niyat qilishgan (Турганов, 2024: 66). Shu bilan birga, ko‘zgu chimildiqni yovuz ruhlar va ins-jinslardan himoya qiladigan ashyo sifatida qaralgan. Eski tasavvurlarga ko‘ra, singan ko‘zgu baxtsizlik, hatto yaqin insonning vafotiga ishora deb hisoblangan. Ko‘zgu qadimdan ilohiy, sehrli va irim-sirimlarga boy ma’nolarni o‘z ichiga olgan ashyo hisoblangan.

Kofirqal’a arkining 13 xonasidan bronza plastinkadan yupqa qilib yasalgan yarim oy shaklidagi tojning old tomonini bezashda ishlatiladigan taqinchoq qayd etilgan. Yarim oylar o‘ng tomonda ikkita, chap tomonda esa bir dona saqlangan bo‘lib, plastinkaning diametri 9 sm, eni 1,4 sm, qalinligi 0,2 sm. Yarim oy markazida yetti qirrali yulduzni eslatuvchi plastin joylashgan. (12-rasm.). Ushbu bronza plastinkadan toj hamda peshona bezagi sifatida foydalangan. Kofirqal’a topilmasiga o‘xshash ammo yog‘ochdan yasalgan toj bezagi Kuhi Surxdan topilgan. Shuningdek, Toharistonning VI-VII asrlarga oid bo‘lgan devoriy suratlarida ayollar boshlarida yarim oy shakldida toj kiygan holatda tasvirlangan. Undan tashqari erkaklar ham sochlarini kalta turmaklab, boshlariga oy, yoki quyosh tasviri tushirilgan bezaklar taqib yurishgan (Майтдинова 2003: 208). Yarim oy bu yorug‘lik, nur, yangilanish, hukmronlik ramzi sifatida qabul qilingan. Yetti qirrali yulduz sharq xalqlarida qudrat, mukammallik ramzi hisoblangan. Shunga o‘xshash ko‘pqirrali yulduz shaklidagi bronza bezak Shimoliy Tojikistonning VI – VIII asr mozorqo‘rg‘onlarida ham qayd etilgan (Литвинский 1973: табл. 6, 1).

Xulosa. VII – VIII asrlarda Kofirqal’a yodgorligining metalldan ishlangan taqinchoq va bezaklarini o‘rganish va tadqiq etish jarayonida shuni xulosa qilib aytish mumkinki, taqinchoqlar kumush, bronza hamda kumush ustiga oltin suvi yuritilib yasalgan hamda qimmatboho toshlar bilan bezatilgan. Bu esa Markaziy Sug‘d hunarmandlari metallga ishlov berishni yuksak san’at darajasiga ko‘tarishgan. Bu hududda ishlab chiqarilgan taqinchoq va bezaklar o‘zining nafisligi, jozibadorligi bilan alohida ajralib turgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

Абдуллаев Т., Фахретдинова Д., Хакимов А. Песнь в металле. Ташкент: Издательство литературы и искусства имени Гафура Гуляма. 1986. 252 с.

Альбаум Л. И. Живопись Афрасиаба. Ташкент: ФАН, 1975. 160 с.

Анарбаев А. Ахсикет - столица древней Ферганы. Ташкент: TAFAKKUR, 2013. 536 с.

Аскаров А. Сапаллитепа. Ташкент: ФАН, 1973. 172 с.

Ахунбабаев Х. Г. Дворец ихшидов Согда на Афрасиабе. Самарканд: SARATON XAMAR, 1999. 179 с.

Баешко А. С., Гордиенко А. Н., Гордиенко А. Н. Энциклопедия символов. М.: ЭКСМО, 2007. 304 с.

Беленицкий Л. М. Скульптура и живопись древнего Пенджикента // Новые памятники искусства древнего Пенджикента: Опыт иконографического истолкования. М.: Академия наук СССР, 1959. 191 с.

Беленицкий А. М., Бентович И. Б., Большаков О. Г. Средневековый город Средней Азии. Л.: НАУКА, 1973. 393 с.

Бердимурадов А. Э., Самибоев М. К. Храм Джартепа. Тошкент: Издательство народного наследия имени Абдуллы Кадыри, 1999. 72 с.

Бердимуродов А. Э., Мантеллини С., Матбабаев Б. Х. Кафыркала загородная резиденция самаркандских правителей / Роль города Самарканда в истории мирового культурного развития. Материалы Международного научного симпозиума, посвященного 2750-летнему юбилею города Самарканда / Отв. ред. Т. Ш. Ширинов, Ш. Р. Пидаев. Ташкент–Самарканд: ФАН АН РУз., 2007. С. 17–19.

Бердимуродов А. Э., Индиаминова Ш. А. Буюк Ипак йўли: қитъалар ва асрлар оша. Самарқанд: O‘ZBEKISTON, 2017. 384 б.

Бердимуродов А. Э., Богомолов Г., Такао У. Кофирқалъа тилга кирмоқда // Фан ва турмуш. 1-2 сон. Тошкент, 2018. 3–5 б.

Бердимурадов А.Э., Богомолов Г.И., Сандибоев А Н. Археологическое изучение городища Кафыркала: отчет за 2023 год: Самарканд, 2024. // Архив Института археологии АН РУз. Ф.4, Оп. 1. Д. 356. 108 с.

Бидерманн Г. Энциклопедия символов. М.: РЕСПУБЛИКА, 1996. 335 с.

Богомолов Г. И. К вопросу о «киртимукхе» с Афрасиаба // История и археология Турана. № 4. Самарканд, 2019. С. 158–171.

Богомолов Г. И. Буддизм в истории Узбекистана // Религии Центральной Азии и Азербайджана. Том III. Буддизм. Самарканд: МИЦАИ, 2019. С. 240–351.

Брыкина Г. А. Карабулак. М.: НАУКА, 1974. 139 с.

Вишневская Н. Ю. Ремесленные изделия Джигербента (IV в. до н.э. - начало XIII в. н.э.). М.: ВОСТОЧНАЯ ЛИТЕРАТУРА, 2001. 175 с.

Дъяканов М. М. Росписи Пянджикента и живописъ Средней Азии // Живописъ древнево Пянжиканта. М.: Академия наук СССР, 1954. 83–158 с.

Егише О. Вардане и войне армянской / Перевод с древнеармянского акад. И. А. Орбели. Ереван: Издательство АН Армянской ССР, 1971. 192 с.

Жабборов И. Ўзбеклар: турмуш тарзи ва маданияти (этнотарихий лавҳалар). Тошкент: “ЎҚИТУВЧИ”, 2003. 208 б.

Иброҳимов С. Фарғона шеваларининг касб-ҳунар лексикаси. II-III жилд. Тошкент: ФАН, 1959. 456 б.

Иванов Г. П. Подвеска // Культура и искусство древнего Узбекистана. Каталог выставки. Книга 2. – М.: ВНЕШТОРГИЗДАТ, 1991. 220 с.

Кабанов С. К. Культура сельских поселений Южного Согда III-VI вв. По материалам исследований в зоне Чимкурганского водохранилища. Ташкент: ФАН, 1981. 128 с.

Каттаева Г. Ч. Сополли маданиятининг заргарлик буюмлари: Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертацияси. Термиз, 2022. 184 б.

Курбанов Ш. Ф., Дородных С. А., Шульц Р. Раскопки объекта XXVI в 2014 г. // Материалы Пенджикентской археологической экспедиции. Выпуск XVIII. / Под. редакцией П. Б. Лурье. Санкт-Петербург, 2015. 270 с.

Кызласов Л. Р. Остатки замки VI – VII вв. на городище Ак-Бешим // Советская археология. № 3. М.: Академия наук СССР, 1958. 152–161 с.

Литвинский Б. А. Украшения из могильников западной Ферганы. М.: НАУКА, 1973. 230 с.

Литвинскии Б. А. Орудия труда и утварь из могильников Западной Ферганы (Археологические и этнографические материалы по истории культуры и религии Средней Азии). М.: НАУКА, 1978. 255 с.

Манылов Ю. П., Ростовцев О. М. Отчёт о проведенних археологичиских науно-исследовательских работ по зоне реконструкций канала Нарпай Пахтачийского района Самаркандской области // Научный архив ИА АН РУз. Ф.4. О.1. Д. 156. Самарканд, 1984. 75 с.

Маршак Б. И. Согдийское серебро. Очерки по восточной торевтике. М.: НАУКА, 1971. 191 с.

Маршак Б. И Согд V-VIII вв. Идеология по памятникам искусства // Археология. Средняя Азия в раннем средневековье. М.: НАУКА, 1999. С. 175–191.

Майтдинова Г. М. История таджикского костюма. Том 1. Душанбе: Издательско-Полиграфический Центр ООО НПЦ ОГРТ, 2003. 280 с.

Мончадская Е. А. Глиняный налеп с пенджикентского оссуария. (К вопросу об оберегах в Средней Азии) // Труды Академии наук Таджикской ССР. Т. СХХ. Душанбе, 1960. 162 с.

Мухитдинов Х. М. Статуэтки женского божества с зеркалом из Саксонхура // Советская этнография. № 5. М.: НАУКА, 1973. 99–107 с.

Ольденбург С. Ф. Первая Русская Туркестанская экспедиция 1909-1910 гг. Санкт-Петербург, 1914. 88 с.

Пугаченкова Г. А. Коропластика Мерва // Труды ЮТАКЭ. Том. XI. Ашхабад: АН Туркменской ССР, 1962. 422 с.

Распопова В. И. Металлические изделия раннесредневекового Согда. Л.: НАУКА, 1980. 140 с.

Распопова В. И. Металлические изделия из Пенджикента. Санкт-Петербург: ФОРМИКА, 1999. 104 с.

Рузанов В. Д. Металлообработка на юге Средней Азии в эпоху бронзы. Самарканд, 2013. 347 с.

Сандибоев А. Н. Маймурғ илк ўрта асрларда. Тошкент: ZAMIN NASHR, 2021. 208 б.

Сарианиди В. И. Древности страны Маргуш. Ашхабад: ЫЛЫМ, 1990. 316 с.

Сарианиди В. И. Храм и некрополь Тиллятепе. М.: НАУКА, 1989. 240 с.

Савельева А. И. Погребальные пекторали эпохи нового царства и поздних периодов Россия. Исторический формат № 3–4. 2022. 93 с.

Сулейманов Р. Х. Древний Нахшеб. Проблемы цивилизации Узбекистана VII в. до н.э. – VII в. н.э. Самарканд–Ташкент: ФАН, 2000. 332 с.

Торгоев А. И., Мирзаахмедов Д. К., Курбанов Б. Г. Художественный металл Бухары и Бухарского оазиса VIII–XIV вв. Самарканд: МИЦАИ, 2023. 278 с.

Турганов Б. Қ. Хоразмнинг ўрта аср узуклари // Ўзбекистон археологияси. №1 (20). Самарқанд, 2020. Б. 63–72.

Турганов Б. Хоразмнинг ўрта аср бронза кўзгулари // Ўзбекистон археологияси. № 1. Самарқанд, 2024. Б. 57–68.

Тюляев С. И. Искусство Индии. III тыс. до н.э. – VII в. н.э. М.: ИСКУССТВО, 1988. 344 с.

Шульц П. Мавзолей Неаполя Скифского. М.: ИСКУССТВО, 1953. 124 с.

Хазанов А. М. Религиозно-магическое понимание зеркал у сарматов // Советская этнография. № 3. М.: НАУКА, 1964. С. 89–96.

Якубов Ю. Паргар в VII – VIII вв. н. э. Душанбе: ДОНИШ, 1979. 219 с.

Яценко С. А. Костюм древней Евразии (ираноязычные народы). М.: Восточная литература, 2006. 662 с.

Vang Jianxin, Berdimurodov A. O‘zbekiston va Xitoy hamkorligidagi arxeologik tadqiqot natijalarining ko‘rgazmasi. 2020. 83 b.

Ghirshman R. Terrasses sacrees Barde Nechandeh et Masjidi Solaiman. L›iran du Sud Ouest du VSh e s.av.n.ere au V e s.de n ere. Vol. I. Paris, 1976. 103 c.

Schulz Robert. The “Stroganov bowl” in the state hermitage a localized interpretation // Материалы Пенджикентской археологической экспедитсии. Вып. XX. Санкт-Петербург, 2016. С. 120–124.

Schmidt N. Archaeological excavations in Anau and Old Merv // Exploration in Turkestan, Expedition of 1904. Washington, 1908. P. 83–120.

REFERENCES:

Abdullaev, T., Fakhretdinova, D., Khakimov, A. 1986. Pesn’v metalle (Song in Metal). Tashkent: Gafur Guliam Literature and Art Publ., 252. (In Russian)

Al’baum, L. I. 1975. Zhivopis’ Afrasiaba (Painting of Afrasiab). Tashkent: FAN Publ., 160. (In Russian).

Anarbaev, A. 2013. Akhsyket – stolitsa drevney Fergany (Akhsiket – Capital of Ancient Ferghana). Tashkent: TAFAKKUR Publ., 536. (In Russian).

Askarov, A. A. 1973. Sapallitepe (Sapallitepe). Tashkent: FAN Publ., 172. (In Russian).

Akhunbabaev, H. G. 1999. Dvorets ikhshidov Sogda na Afrasiabe (The Palace of the Ikhshids of Sogdiana in Afrasiab). Samarkand: SARATON XAMAR Publ., 179. (In Russian).

Baeshko, A. S., Gordienko, A. N., Gordienko, A. N. 2007. Entsiklopediya simvolov (Encyclopedia of Symbols). Moscow: EKSMO Publ., 304. (In Russian).

Belenitsky, L. M. 1959. Skulptura i zhivopis’ drevnego Penzhikenta (Sculpture and Painting of Ancient Penjikent). In Novye pamiatniki iskusstva drevnego Penjikenta: Opyt ikonograficheskogo istolkovaniya. Moscow: Academy of Sciences of the USSR Publ., 191. (In Russian).

Belenitsky, A. M., Bentovich, I. B., Bolshakov, O. G. 1973. Srednevekovy gorod Sredney Azii (Medieval City of Central Asia). Leningrad: Nauka Publ., 393. (In Russian).

Berdimuradov, A. E., Samiboev, M. K. 1999. Kkhram Djartepa (Jartepa Temple). Tashkent: Abdulla Qadiri Heritage Publ., 72. (In Russian).

Berdimuradov, A. E., Mantellini, S., Matbabaev, B. Kh. 2007. In Shirinov, T. Sh., Pidaev, Sh. R. (eds.). Kafyrkala zagorodnaya rezidentsiya samarkandskikh praviteley (Kafyrkala: The Suburban Residence of Samarkand Rulers). In Rol’ goroda Samarkanda v istorii mirovogo kul’turnogo razvitiya. Materialy Mezhdunarodnogo nauchnogo simpoziuma, posvyashhennogo 2750-letnemu yubileyu goroda Samarkanda. Tashkent–Samarkand: FAN Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan Publ., 17–19. (In Russian).

Berdimuradov, A. E., Indiaminova, Sh. A. 2017. Buyuk Ipak yo’li: qit’alar va asrlar osha (The Great Silk Road: Across Continents and Centuries). Samarkand: O’ZBEKISTON Publ., 384. (In Uzbek).

Berdimuradov, A. E., Bogomolov, G., Takao, U. 2018. Kofyrkala tilga kirmoqda (Kafyrkala Enters the Discourse). Fan va Turmush Publ., 3–5. (In Russian).

Berdimuradov, A. E., Bogomolov, G. I., Sandiboev, A. N. 2024. Arheologicheskoe izuchenie gorodishcha Kafyrkala: otchet za 2023 god (Archaeological Study of Kafyrkala Site: 2023 Report). Samarkand. Archive of the Institute of Archaeology of the Academy of Sciences of Uzbekistan, F.4, Op.1. D. 356. 108. (In Russian).

Biedermann, G. 1996. Entsiklopediya simvolov (Encyclopedia of Symbols). Moscow: Respublika Publ., 335. (In Russian).

Bogomolov, G. I. 2019. K voprosu o “kirtimukhe” s Afrasiaba (On the Question of “Kirtimukha” from Afrasiab). Istoriya i Arheologiya Turana. Vol. 4. 158–171. (In Russian)

Bogomolov, G. I. 2019. Buddizm v istorii Uzbekistana (Buddhism in the History of Uzbekistan). In Religii Tsentral’noy Azii i Azerbaydzhana. Vol. III. Buddizm. Samarkand: MICAI, 240–351. (In Russian).

Brykina, G. A. 1974. Karabulak (Karabulak). Moscow: Nauka Publ., 139. (In Russian)

Vishnevskaya, N. Yu. 2001. Remeslennye izdeliya Djigerbenta (IV v. do n. e.–nachalo XIII v. n. e.) (Craft Products of Djigerbent (4th century BCE – early 13th century CE). Moscow: Vostochnaya Literatura Publ., 175. (In Russian).

D’yakanov, M. M. 1954. Rospisi Pyanjikenta i zhivopis’ Sredney Azii (Paintings of Penjikent and Central Asian Art). Moscow: Academy of Sciences of the USSR Publ., 83–158. (In Russian)

Egishe, O. 1971. Vardane i voine armyanskoy (Vardane and the Armenian War). Yerevan: Armenian SSR Academy of Sciences Publ., 192. (In Russian).

Jabborov, I. 2003. O‘zbeklar: turmush tarzi va madaniyati (Ethno-historical Portraits of the Uzbeks). Tashkent: O‘QITUVCHI Publ., 208. (In Uzbek).

Ibrohimov, S. 1959. Farg‘ona shevalarining kasb-hunar leksikasi (The Professional Vocabulary of Fergana Dialects). Vol. II–III. Tashkent: FAN Publ., 456. (In Uzbek).

Ivanov, G. P. 1991. Podveska (Pendant). In Kultura i iskusstvo drevnego Uzbekistana: Katalog vystavki. Book 2. Moscow: Vneshtorgizdat Publ., 220. (In Russian).

Kabanov, S. K. 1981. Kultura sel'skikh poseleniy Yuzhnogo Sogda III–VI vv. (The Culture of Rural Settlements of Southern Sogdiana, 3rd–6th centuries). Tashkent: FAN Publ., 128. (In Russian).

Kattaeva, G. Ch. 2022. Sopolli madaniyatining zargarlik buyumlari (Jewelry Items of the Sopolli Culture): Thesis of the candidate of historical sciences (PhD). Termez, 184. (In Uzbek).

Kurbanov, Sh. F., Dorodnykh, S. A., Shultz, R. 2015. In P. B. Lurie (ed.). Raskopki ob'ekta XXVI v 2014 g. (Excavations of Object XXVI in 2014). In Materialy Pendzhikentskoy arkheologicheskoy ekspeditsii. Vol. XVIII. Saint Petersburg, 270. (In Russian).

Kyzlasov, L. R. 1958. Ostatki zamki VI–VII vv. na gorodishe Ak-Beshim (Remains of the Fortress of the 6th–7th Centuries at the Ak-Beshim Site) In Sovetskaya arkheologiya. No. 3, Moscow: Academy of Sciences of the USSR Publ., 152–161. (In Russian).

Litvinsky, B. A. 1973. Ukrasheniya iz mogil'nikov zapadnoy Fergany (Juvelers from the Burial Grounds of Western Fergana). Moscow: NAUKA Publ., 230. (In Russian)

Litvinsky, B. A. 1978. Orudiya truda i utvar' iz mogil'nikov Zapadnoy Fergany (Tools and Utensils from the Burial Grounds of Western Fergana). Moscow: NAUKA Publ., 255. (In Russian).

Manylov, Yu. P., Rostovtsev, O. M. 1984. Otchet o provedennih arkheologicheskikh nauchno-issledovatelskikh rabot po zone rekonstruktsii kanala Narpay Pakhtachiytskogo r-na Samarkandskoy oblasti (Report on Archaeological Research in the Narpay Canal Reconstruction Zone, Samarkand Region). Nauchnyy arkhiv IA AN RUz, F.4. O.1. D.156. Samarkand, 75. (In Russian).

Marshak, B. I. 1971. Sogdiyskoye serebro: Ocherki po vostochnoy torevtike (Sogdian Silver: Essays on Eastern Toreutics). Moscow: NAUKA Publ., 191. (In Russian).

Marshak, B. I. 1999. Sogd V–VIII vv. Ideologiya po pamiatnikam iskusstva (Sogd, 5th–8th Centuries: Ideology Based on Art Monuments). In Arkheologiya. Srednyaya Aziya v rannem srednevekov'e, Moscow: NAUKA Publ., 175–191. (In Russian).

Maitdinova, G. M. 2003. Istoriya tadzhikskogo kostyuma. (History of Tajik Costume). Vol. 1 Dushanbe: Poligraficheskiy Tsentr LLC NPC OGRT Publ., 280. (In Russian).

Monchadskaya, E. A. 1960. Glinyanyy nalep s Pendzhikentskogo ossuariya (Clay Relief from the Penjikent Ossuary) In Trudy Akademii nauk Tadzhikskoy SSR. Vol. CXX. Dushanbe, 162. (In Russian).

Mukhitdinov, Kh. M. 1973. Statuetki zhenskogo bozhestva s zerkalom iz Saksonkhura (Female Deity Statuettes with Mirror from Saksonkhur) In Sovetskaya etnografiya, No. 5, Moscow: NAUKA Publ., 99–107. (In Russian).

Oldenburg, S. F. 1914. Russkaya Turkistanskaya ekspeditsiya 1909–1910 gg. (Russian Turkistan Expedition 1909–1910). Saint Petersburg, 88. (In Russian).

Pugachenkova, G. A. 1962. Koroplastika Merva (Clay Figures of Merv). In Trudy YUTAKE. Vol. XI. Ashgabat: Academy of Sciences of Turkmen SSR Publ., 422. (In Russian)

Raspopova, V. I. 1980. Metallicheskiye izdelia rannesrednevkovogo Sogda (Metal Objects of Early Medieval Sogdiana). Leningrad: NAUKA Publ., 140. (In Russian).

Raspopova, V. I. 1999. Metallicheskiye izdelia iz Pendzhikenta (Metal Objects from Penjikent). Saint Petersburg: FORMICA Publ., 104. (In Russian).

Ruzanov, V. D. 2013. Metalloobrabotka na yuge Sredney Azii v epokhu bronzy (Metalworking in Southern Central Asia during the Bronze Age). Samarkand, 347. (In Russian)

Sandiboev, A. N. 2021. Maymurg ilk o‘rta asrlarda (Maymurg in the Early Medieval Period). Tashkent: ZAMIN NASHR Publ., 208. (In Uzbek).

Sarianidi, V. I. 1990. Drevnosti strany Margush (Antiquities of Margush). Ashgabat: YLYM Publ., 316. (In Russian).

Sarianidi, V. I. 1989. Kkhram i nekropol' Tillyatepe (Temple and Necropolis of Tillyatepe). Moscow: NAUKA Publ., 240. (In Russian).

Savelyeva, A. I. 2022. Pogrebal'nye pectorali epokhi novogo tsarstva i pozdnikh periodov Rossii (Funerary Pectorals of the New Kingdom and Later Periods in Russia). Istoricheskiy format. No. 3–4. 93. (In Russian).

Suleymanov, R. Kh. 2000. Drevniy Nakhshab. Problemy tsivilizatsii Uzbekistana VII v. do n.e.–VII v. n.e. (Ancient Nakhshab. Problems of Civilization in Uzbekistan, 7th c. BCE – 7th c. CE). Samarkand–Tashkent: FAN Publ., 332. (In Russian).

Torgoev, A. I., Mirzaakhmedov, D. K., Kurbanov, B. G. 2023. Kudozhestvennyy metall Bukhary i Bukharskogo oazisa VIII–XIV vv. (Art Metal of Bukhara and the Bukhara Oasis, 8th–14th c.). Samarkand: MICAI, 278. (In Russian).

Turganov, B. Q. 2020. Khorazmning o‘rta asr uzuklari (Medieval Rings of Khorezm). O‘zbekiston arkheologiyasi. No. 1(20). Samarkand, 63–72. (In Uzbek)

Turganov, B. 2024. Khorazmning o‘rta asr bronza ko‘zgulari (Medieval Bronze Mirrors of Khorezm). O‘zbekiston arkheologiyasi. No. 1. Samarkand, 57–68. (In Uzbek).

Tyulyaev, S. I. 1988. Iskusstvo Indii. III tysyacheletie do n.e.–VII v. n.e. (Art of India, 3rd millennium BCE – 7th c. CE). Moscow: ISKUSSTVO Publ., 344. (In Russian).

Shultz, P. 1953. Mavzoley Neapolya Skifskogo (Mausoleum of Scythian Neapolis). Moscow: ISKUSSTVO Publ., 124. (In Russian).

Khazanov, A. M. 1964. Religiozno-magicheskoye ponimaniye zerkal u sarmatov (Religious-Magical Understanding of Mirrors among the Sarmatians). In Sovetskaya etnografiya. No. 3. Moscow: NAUKA Publ., 89–96. (In Russian).

Yakubov, Yu. 1979. Pargar v VII–VIII vv. n.e. (Pargar in the 7th–8th c. CE). Dushanbe: DONISH Publ., 219. (In Russian).

Yatsenko, S. A. 2006. Kostyum drevney Evrazii (Iranoyazichnye narody) (Costume of Ancient Eurasia, Iranian-speaking Peoples). Moscow: Vostochnaya literatura Publ., 662. (In Russian)

Vang, J., Berdimurodov, A. 2020. O‘zbekiston va Xitoy hamkorligidagi arxeologik tadqiqot natijalarining ko‘rgazmasi (Exhibition of Archaeological Research Results in Cooperation between Uzbekistan and China). 83 (In Uzbek).

Ghirshman, R. Terrasses sacrees Barde Nechandeh et Masjidi Solaiman. L›iran du Sud Ouest du VSh e s.av.n.ere au V e s.de n ere. Vol. I. Paris, 1976. 103.

Schulz, R. 2016. The “Stroganov bowl” in the state hermitage a localized interpretation. In Materials of the Penjikent archaeological expedition. Issue XX. St. Petersburg, pp. 120-124.

Schmidt, N. 1908. Archaeological excavations in Anau and Old Merv. In Exploration in Turkestan. Expedition of 1904. Washington, 83-120.

JEWELRY AND ORNAMENTS OF CENTRAL SOGD IN THE EARLY MIDDLE AGES (BASED ON THE MATERIALS FROM KAFIRQALA)

© 2025. Berdimurodov Amriddin, Sandiboev Alisher, Alimov Navruz
Samarkand Institute of Archaeology named after Y. Gulyamov

Key words: Sogd, Kafirqala, jewelry art, metal items, plaques, pectoral, medallion, earring, ring, fibula, bracelet, crown ornaments, mirror, precious stones, kirtimukha, trade and cultural relations, ethnography, craftsmanship.

The article analyzes the jewelry art that developed in the early Middle Ages in the territory of Central Sogdia, especially on the basis of the findings recorded as a result of archaeological research carried out at the Kafirqala site located near Samarkand. During the study, jewelry items made of gold, silver, and bronze — pendants, medallions, earrings, rings, bracelets, fibulae, crown ornaments, mirrors, and bells — were examined, and conclusions were drawn that they were used not only as adornments, but also for protective, symbolic, and ritual purposes. At the same time, the article reflects the high level of mastery of Central Sogdian craftsmen in metalworking, expressed through works of art connected with trade, cultural relations, and religious views. The jewelry items discovered at the Kafirqala site are of great importance for studying the jewelry art of Central Sogdia of the 7th–8th centuries, as well as its trade-economic and cultural relations with neighboring regions. Through these gold and silver ornaments, one can observe the economic power of the region and see that craftsmanship occupied an important place in the economy. In addition, during the Middle Ages the Sogdian territory maintained active cultural and trade-economic relations with neighboring Bactria, Byzantium, Iran, and India.